

практиці?» (з попереднього аналізу випливає, що такі згоди можуть бути або суто або комунікативного типу на рівні «влада/населення» або типу базово-трансцендентального, тобто такими, які визначають суспільне буття в цілому), «**Що** повинно бути покладене в основу національної згоди як різновиду суспільної угоди, а що не може виступати в якості таких базових положень в сучасній Україні?». «**Які** практичні рекомендації можуть бути надані владі стосовно розробки програми національної згоди в Україні з урахуванням основних результатів дослідження?»).

Однак, повторюємо, відповіді на ці питання не можуть бути дані в рамках легковажної політичної кон'юнктури та потребують серйозних наукових досліджень.

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. 2. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. 3. Хардт М., Негри А. Империя. М. Праксис, 2004. 4. Ваалерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – Спб.: Изд-во «Университетская мысль», 2001. 5. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. 6. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1996.

УДК 316.464

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В. Поєдинок

У статті здійснюється спроба аналізу становлення та занепаду національної еліти та політичної системи епохи Київської Русі як першого етапу в розвитку політичних еліт сучасної України. Відзначається дуалізм детермінант соціальної диференціації у період Київської Русі, внутрішньоелітна боротьба за владу та зовнішньополітична нестабільність.

Ключові слова: Київська Русь, влада, правляча верства, національна еліта.

In the article, the attempt is made to analyze formation and degeneration of national elite and political system in the period of Kyivan Rus as the first stage in development of political elites of present-day Ukraine. The author notes dualism of determinants of social differentiation during that period, inner-elite struggle for power and foreign-policy instability.

Keywords: *Kyivan Rus, power, governing classes, national elite.*

Політичні еліти сучасної України не з'явилися автоматично з проголошенням її незалежності. Вони, як і українська державність, пройшли складний і тривалий процес формування. Тому, щоб аналізувати сучасні політичні еліти, необхідно дослідити політичні еліти, що були на території України до 1991 року.

Якщо українську державність і етапи становлення національної еліти розглядати в історичній ретроспективі, то першим етапом є Київська Русь. Історія Київської Русі постійно викликала і продовжує викликати підвищений інтерес серед наукового співтовариства держав, які пізніше сформувалися на територіях, що входили до Київської Русі. Цей інтерес, на жаль, пов'язаний не лише з прагненням пошуку історичної істини, але й несе в собі ідеологічний аспект – прагнення використати / привласнити історію Давньоруської держави. Особливо агресивно в даному аспекті поводить себе Росія, яка прагне перетворити Київську Русь на початок існування Російської імперії, на передісторію сучасної Росії [5].

Тому спроба об'єктивного політологічного аналізу зародження національної еліти епохи Київської Русі і визначає актуальність і мету даної роботи. Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань: побудова структурно-функціональної моделі панівної верстви Київської Русі, пошук причин занепаду Давньоруської держави в наслідок діяльності/бездіяльності національної еліти епохи раннього Середньовіччя на основі використання літературних джерел Київської Русі [2, 8, 10] та праці вітчизняних, російських та іноземних істориків [1, 3-5, 8-9].

Досліджуючи правлячі верстви Київської Русі, необхідно дотримуватися концепції, за якою Давньоруська держава в своєму розвитку пройшла два етапи:

Час існування єдиної ранньофеодальної монархії (від 882 р. до смерті Ярослава Мудрого, в політичному заповіті якого закладено механізм руйнації унітарної держави);

Епоха удільних князівств (з 1072-1103 років до кін.ХІІІ ст.), коли державний устрій перетворився на систему «колективного сюзеренітету». З цього часу Руссю вже правив не лише київський князь, а й інші князі удільних князівств.

Це хронологічне уточнення допоможе глибше дослідити процеси взаємодії, боротьби та нобілітації політичних еліт Давньоруської держави, адже аналіз тогочасної політичної еліти неможливий без з'ясування політичної системи Київської Русі.

Аналізу структури правлячих верств Київської Русі передусе констатація того факту, що деякі владні інститути Давньоруської держави очолювали іноземці. Так, перші князі Київської Русі, за писемним джерелами тієї епохи, були за походженням представниками скандинавського етносу. Але ми не підтримуємо т.зв. «норманську теорію» походження Давньоруської держави. Адже, по-перше, племінні слов'янські союзи й до 882 року знали такий інститут влади, як князь. По-друге, не можна говорити про етнічну приналежність князівської влади в Київській Русі протягом всього часу її існування до не корінного етносу - дуже швидко в процесі асиміляції та завдяки міждинастичним шлюбам (шлюби були як з представниками місцевих князівських родів так і з представниками інших держав) норманської крові в правлячій династії майже не залишилось [5]. Ще одним владним інститутом Київської Русі, на чолі якого перебував іноземець, була Київська митрополія. З моменту її утворення до 40 рр. ХІІІ ст. відомі лише два випадки, коли митрополит не мав візантійського походження: митрополити-русичі Іларіон та Клим Смолятич [1]. Отже, можна зробити проміжний висновок про те, що правлячі верстви Київської Русі можна класифікувати за етнічною приналежністю: автохтонні та пришлі.

Аналізуючи писемні джерела досліджуваної епохи [2, 6, 7], можна зробити висновок про те, що структуру політичної еліти Давньоруської держави складали: князівський рід, бояри, князівські дружинники, вищі церковні ієрархи. Така структура правлячого класу не була новим явищем в епоху середньовіччя, адже повністю відповідала вимогам функціонування феодально-монархічної держави.

**Структурно-функціональна модель
панівної верстви Київської Русі**

Страга	Функції
Князівський рід	1. адміністративна; 2. судова; 3. військова; 4. законодавча; 5. зовнішньополітична
Бояри / Дружина	1. дорадчий орган при князі; 2. впровадження зовнішньополітичного курсу князя; 3. військова
Духовенство	1. адміністративна; 2. соціально-гуманітарна; 3. судова; 4. ідеологічна; 5. функція радника при князі; 6. зовнішньополітична

Як видно з табл. 1, найважливішим інститутом державного правління була князівська влада. Перед аналізом функцій потрібно відзначити, що після Хрещення Київської Русі Володимиром Великим князівська влада, завдяки діяльності церкви, починає набувати сакрального змісту, дещо відмінного від попередньої поганської сакральності. Йдеться про визнання божественного походження князівської влади. В даному аспекті, діяльність церковних ієрархів на Русі не виходила за рамки європейської практики епохи Середньовіччя [1].

Отже, князь виступає в Київській Русі не тільки верховним правителем країни, землі або волості, але й законодавчим розпорядником всього місцевого життя. Відсутність князя часто призводила до порушення всієї адміністративно-управлінської служби.

Однією із суттєвих функцій князівської влади була законодавчо-судова. Звичайно, укладання різних юридичних кодексів не було суто приватною справою князя. У впровадженні даної функції значну роль відіграло найближче князівське оточення - бояри. Співпраця цих двох правлячих верств зумовлювалась необхідністю регламентації соціально-економічного розвитку країни та стимулювалась викликами феодального розвитку держави.

Законодавчі акти того часу вказують на те, що законодавча влада князя поширювалась на всі сфери міського і сільського життя, що відображається в Руській Правді [7]. Вона регламентувала норми міського співжиття, надходження данини на користь держави, розпоряджалась земельними фондами. За дотриманням цих правових норм, що йшли з боку князя, слідкував розвинений князівський адміністративно-управлінський апарат. Також до компетенції князівської влади належали військові справи, адже князі були головними воєначальниками, безпосередньо контролювали питання оборони країни, особисто очолювали військо в поході. Винятковою прерогативою князівської влади було питання зовнішньої політики: взаємовідносини з іншими державами, а також з іншими князівствами.

Тож, ми можемо відзначити, що князь був головною державною структурою. В ідеалі він ставав гарантом нормального функціонування всіх органів управління і символом державної стабільності.

Специфікою функціонування князівської влади Київської Русі на першому етапі її існування було те, що серед князів Київської Русі існувала диференціація на Великого київського князя, удільних князів, а також волосних князів, що було зумовлено тим, що Великий київський князь являвся номінальним господарем всієї землі в державі. Князь Київський – визнаний голова держави, але він не був самодержцем. Він є представником князівського правлячого роду, що визнає над собою його владу, враховуючи власні інтереси. Номінальне верховенство київського князя визначалось тим, що він мав деякі специфічні функції:

1. Ініціатива до спільних акцій князів;
2. Можливість впливу на церковні справи, оскільки митрополит перебував у столиці.

Щоб з'ясувати причини подальшої долі Київської Русі і механізми взаємодії представників правлячої князівської династії, ми маємо відзначити той факт, що родова теорія взаємовідносин між князями, коли всі представники князівського роду мали шанс посісти престол у Києві, існувала до Любецького з'їзду, після якого удільні землі визначались незалежними від Києва [4]. З цього моменту родова теорія працює лише в удільних землях, що призводить не лише до дрібнення Руської держави, але й до поглиблення конфронтації серед правлячої еліти. Починаючи з 1072 року, ми спостерігаємо появу нового політичного інституту в

Київській Русі – князівський з'їзд, який підтверджував існування васальної залежності у міжкнязівських відносинах [1]. Водночас, функціонування інституту князівських з'їздів свідчило про прагнення подолання протиріч всередині правлячої князівської династії через встановлення основних принципів функціонування державного організму. Показовим свідченням цього прагнення є Любецький з'їзд 1097 року, на якому були юридично закріплені норми міжкнязівських відносин, спрямовані на стабілізацію політичної ситуації в державі: вотчина оголошувалась спадковим володінням певної князівської лінії. Але необхідно відзначити, що рішення даного з'їзду не набули універсального характеру і не усунули протиріч навіть серед його учасників [4].

Другий щабель правлячої верстви в Київській Русі займала дружина. За своїм походженням дружина була іноземною, складалася здебільшого з представників народів Півночі – шведів, норвежців, датчан. Але швидко внаслідок асиміляції процентне відношення іноземного етносу зменшилося.

Етимологію цього слова можна вивести від слів «друг», «товариш». Тобто дружинник вбачає себе не слугою князя, а людиною, із якою останній має рахуватись, адже дружина служить князю, поки її влаштовують умови. У свою чергу, князь розуміє, що все, що він має, здобуто і залишається в нього лише завдяки його дружині. Із самого початку існування Руської держави дружина була особисто пов'язана лише із князем і отримувала від нього або грошову винагороду, або земельні наділи в умовне володіння. Пізніше, коли дружинники, точніше, їх частина, зуміли накопичити майно, вони почали почувати себе незалежними від князя. Тому ми бачимо, що деякі із дружинників залишались у князівстві і при появі нового князя та продовжували займати значні державні пости. Вхідження до цього прошарку було строго регламентоване, і хоча номінально до нього міг потрапити будь-хто, то насправді ж вона самовідтворювалась, і лише у деяких випадках князь міг ввести до цього прошарку людей із інших станів (Володимир робить дружинником чоловіка і весь його рід за перемогу над печенігом) [6].

Дружина диференціювалась на «більшу» – бояри та «меншу» – рядові воїни. Старша дружина, як ми вже зазначали вище, виконувала функцію радників при князі, займала вищі місця в адміністрації держави та війську. Її панівне становище забезпечувалось характером її взаємодії з князівською владою. Взаємодія та взаємозв'язок

цих двох страт зумовлювались необхідністю збереження влади або боротьбою між собою за владу. Цю тезу підтверджує те, що боярство могло мати навіть своє власне військо, приклад чого ми бачимо у «Повісті минулих літ», де воєводи Свенольд і Ратибор мали власну дружину [6]. В структурі боярства необхідно виділити так зване земське боярство – колишню родоплемінну верхівку, що була підкорена Києвом і інтегрувалась у панівну верству держави. Взаємодія між колишньою родоплемінною верхівкою та Київським князем також характеризується боротьбою за владу. Можна навести приклад помсти княгині Ольги древлянам за вбивство ними її чоловіка – Київського князя.

З прийняттям у 988 р. християнства важливу роль в державному механізмі починає відігравати прошарок духовенства, який стає на чолі ідеологічної сфери, що стало закономірністю після адміністративно-силового поширення князівською владою православної віри. Так, починаючи з X ст., православне духовенство стає головним фактором у формуванні християнської моралі серед населення та активну сприяє піднесенню культурного рівня Давньоруської держави [6]. Як ми вже зазначали, вищі церковні ієрархи були греками за походженням, що, як не дивно, сприяло консолідації Київської Русі, особливо після смерті Ярослава Мудрого, коли розпочалась доба міжусобиць. Саме митрополити-греки, які не були дуже залежними від князів, виконували в цей час між ворогуючими князями посередницькі функції. Тобто з 988 року опорою церкви була влада князя, а пізніше їхні функції змінились навпаки [1].

Визначивши правлячі верстви Давньоруської держави, а також їхні головні функції, можемо констатувати, що всередині функціонування політичного організму Київської Русі було закладено міну сповільненої дії – відсутність механізму взаємовідносин між головними політичними акторами: князівським родом, князями та боярами. Необхідність їхньої плідної взаємодії для підтримки функціонування державного організму часто відходила на другий план. Першість належала боротьбі за контроль над владою. Суперечки між ними починають загострюватись, коли почався другий етап в історії Київської Русі – етап удільних князівств. Прагнення князів до єдиновладдя у своєму князівстві наштовхувалось на опір боярства, які часто, не отримавши тієї долі участі в управлінні князівством, на яку вони розраховували, змінювали князя. В свою чергу, князі, коли стабілізували своє становище у князівстві, жорстко придушували

непокірних васалів; в цьому їм допомагала князівська адміністрація. Одним з головних інструментів політичної боротьби між князем та боярством, а також всередині самого боярства, яке часто не являло собою монопольної сили, виступав такий державний інститут, як віче. Незважаючи на те, що даний інститут за писемними джерелами Київської Русі носив демократичний характер, сучасні дослідники (П. Толочко) зазначають, що віче було не загальнонародними зборами, а зібранням правлячої верстви для ухвали необхідного їм рішення. Показовим є віче 1146 р. в Києві, коли боярством було проведено рішення про заміну непокірного боярству князя Ігоря Ольговича на переяславського князя Ізяслава Мстиславовича [1].

Ще однією лінією конфлікту серед правлячої верстви Київської Русі було і те, що удільні князівства не мали юридичної територіальної стабільності. Їхні межі постійно змінювались після кожної нової міжусобиці, що і провокувало на новий збройний конфлікт між князями.

Проаналізувавши структурно-функціональну модель владної еліти Київської Русі, ми можемо зробити такі висновки:

1. Структура політичної еліти Давньоруської держави була характерною для держав Європи епохи Середньовіччя. Князь, його адміністрація (включаючи місцеву родоплемінну верхівку) та духовенство – саме така структура правлячої верстви дозволяла нормально функціонувати феодальному організму держави і забезпечувати панівне становище даної страти.

2. Княжа династія Київської Русі північна за своїм походженням, дуже швидко асимілювалась і працювала в інтересах державного утворення, на чолі якого вона перебувала. Тому ми не можемо говорити про неї як про колонізаторську еліту. Ще одна пришла правляча верства – вищі церковні ієрархи – митрополити-греки, які також діяли в державних інтересах Давньоруської держави, що особливо прослідковується з початку так званого періоду міжусобиць.

3. Основною функцією політичної еліти Київської Русі, окрім боротьби за владу, була консолідація східнослов'янського етносу в межах єдиної держави. Переміщення князівського роду зі своїм оточенням в межах родової теорії, міжкнязівські шлюби, що також супроводжувались переміщенням значної кількості людей, підтверджують те, що княжий кругообіг був одним з суттєвих консолідуючих елементів етносоціальної спільноти на Русі.

4. Значним етноконсолідуючим елементом виступала також православна церква з її єдиною мовою богослужіння, централізованою структурою церковного управління.

Отже, період Київської Русі характеризується дуалізмом детермінант соціальної диференціації: з одного боку, постійні зовнішні загрози вимагали жорсткої централізованої політичної системи, що обумовлювало панівне становище князя та дружини. А з іншого, зовнішня торгівля вимагала економіко-центричного типу організації, що відображалось в прагненні торгівельної знаті захопити політичне лідерство. Але така система могла стабільно функціонувати лише за відсутності зовнішньополітичних загроз, що в епоху Середньовіччя було нонсенсом *ad.hoc*. Тому Київська Русь втратила свою державність унаслідок ефекту резонансу внутрішньополітичної нестабільності: внутрішньоелітної боротьби за владу та зовнішньополітичної нестабільності – агресії Степу. Всі перераховані вище фактори зумовили те, що землі Київської Русі (на кінець XIII ст.), ослаблені татарським завоюванням та безкняженням (вища аристократія була або винищена, або емігрувала у безпечні райони на північ), майже без опору були інкорпоровані в Литовську державу – нове державне утворення на теренах середньовічної Європи. Не варто говорити про завоювання слов'янського населення литовцями в процесі формування нової держави, – радше, це було об'єднання східнослов'янського населення навколо нової князівської династії, тепер литовського походження. Адже посідання представниками великокняжої династії Гедиміновичів місця давньоруських удільних князів відбувалося без значних суспільних катаклізмів і поклало початок нового етапу у формуванні національної політичної еліти, що стане предметом подальших авторських досліджень.

1. Асеев Ю. Давня історія України: в 3 т. / Асеев Ю., Баран В., Біляєва С.– К.: Наукова думка, 1997. - Т.3.: Слов'яно-Руська доба. – 2007. – 695 с. (Ін-т археології НАН України). 2. Борис Я. Слово о полку Ігоревім та його доба / Борис Я. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 256 с. - (комплексне дослідження). 3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Лисяк-Рудницький І.; [Пер. з англ. М. Базік, У. Гавриків і ін.]. К.: Основи, 1994. - Т. 1. – 1994. – 554 с. 4. Любецький з'їзд князів в історичній долі Київської Русі: матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі / НАН України; Ін-т археології

/ За ред. П. П. Толочко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 215 с. **5.** Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / Михальченко М. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 448с. **6.** Повесть временных лет / [под ред. В.П. Адриановой-Перетц.]. – Москва – Ленинград: АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 1950. – 406 с. **7.** Руська Правда: посібник із законодавства Київської Русі / [пам'ятки історії держави і права України / упоряд., пер. з давньоруської О.Д. Брайченко]. – Кіровоград: 1995. – 43 с. **8.** Толочко П., Древнерусская народность. Воображаемая или реальная / Толочко П. – СПб.: Алетейя, 2005. – 218 с. (Ин-т археологии НАН Украины). **9.** Толочко П. Київська Русь / Толочко П. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

УДК 328.185

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Г. Кохан

У статті розглядається поняття «модель» та його застосування у вивченні політичної корупції, а також ознаки, загальні для більшості моделей. Особлива увага приділена аналізу політичної корупції на основі теорії принципала-агента.

Ключові слова: *модель, моделювання, модель вивчення політичної корупції, параметри моделі вивчення політичної корупції, теорія принципала-агента.*

The author reviews the notion of «model», its using in the study of political corruption and common parameters for the many of models. Intensive attention was given to analysis of political corruption on the basis of a theory of principal-agent.

Keywords: *model, modeling, model of the study of political corruption, parameters of model of the study of political corruption, theory of principal-agent.*

Побудова комп'ютерних моделей надає можливість формалізувати комплекс теорій та процесів, провести експерименти та засвідчити наявність певних явищ. Особливо це стосується